

CÉLLENTÉTES INTÉZMÉNYI HATÁSOK A FEJLESZTÉSPOLITIKÁBAN?

– A Dél-Alföldi Régió területfejlesztési forrásainak vizsgálata –

1. Bevezetés

Jelen munka keretében célunk a fejlesztéspolitika intézményi szabályozásának vizsgálata: arra igyekszünk választ keresni, hogy léteznek-e céllellentétes hatások a területpolitikában¹. A kutatás során a 2004-2006-os tervezési időszak Európai Unió fejlesztési forrásainak eloszlását elemezzük a Dél-Alföldi Régió kistérségeinek megfigyelésével. Munkánk során azonban nem oly módon járunk el, hogy összehasonlítjuk az egyes kistérségek gazdasági² illetve társadalmi-demográfiai³ mutatóit a fejlesztéspolitikában való szereplés sikerességével. A területi egyenlőtlenségek intézményi szabályozása hatásának vizsgálatára más megközelítést alkalmazunk: az eltérő fejlettségű kistérségeket hasonlítjuk össze, a kistérségek közötti fejlettségbeli eltérések megragadásához pedig nem egy (esetleg több) mutatót használunk fel, hanem egy *már meglévő kategóriarendszert* alkalmazunk: az *elmaradottság rendeleti szinten formalizált, szabályozott kategóriarendszerét*. Meggyőződésünk ugyanis, hogy érdekes és hasznos megközelítése a vizsgált problémának, ha olyan *intézményi szemléletmódot* alkalmazunk, mely éppen azon *intézményszerűsített distinkciókat* használja fel, amit a gyakorlati területfejlesztési politika állít fel illetve alkalmaz.

2. Elméleti keretek

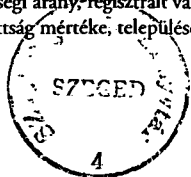
2.1. Kollektív cselekvés, közjavak és a közrössz

A fejlesztéspolitika intézményi szabályozásának vizsgálatakor szemléletmódunkat meghatározza egyrészt Mancur Olson, aki szerint a modern állami beavatkozások, s így – meglátásunk szerint – a fejlesztéspolitika is olyan törekvéseknek tekinthetők, melyek keretében „*a fejlett országok kormányzatai nemzeti össztermékük egyre nagyobb hányadát fordítják externáliáknak vagy kollektív javaknak tekintett dolgok előállítására*” (Olson 1997: 208). Pontosabban az államok megfelelő intézményrendszer működtetése révén arra törekszenek, hogy elkerüljék az Albert

1 Az Európai Unió területfejlesztési politikájával, annak célkitűzéseivel és a támogatáspolitikai szabályaival kapcsolatban lásd: Horváth 2001.

2 Pl. egy főre jutó GDP, munkanélküliségi arány, regisztrált vállalkozások száma stb.

3 Pl. idősök, inaktívok aránya, iskolázottság mértéke, települések/községek száma stb.

Hirschman által „közrossznak” nevezett állapot kialakulását. Ez abból adódik, hogy az egyének saját egyéni érdekeiket szem előtt tartva kivonulnak a számukra nem elfogadható minőségű szolgáltatást nyújtó szervezetekből, azonban a szervezet teljesítménye nem javul, hanem éppenséggel tovább romlik, és a szervezet tagjai távozásukat követően sem válnak közömbössé a szervezet tevékenységével szemben (Hirschman 1995: 106)⁴.

A kollektív cselekvési szituációk esetében tehát az egyéni és a közösségi érdek összeütközésbe kerül, s nem kerül sor a közös cél kivitelezésére – mutatott rá Olson (1997: 49). A problémát a játékelmélet nyelvére Russel Hardin (1998) fordította le (lásd még: Orbán 2006: 20-21), aki egy kvázi N-szereplős fogoly-dilemma szituációban (N=10) értelmezte a közjavak létrehozásának paradoxonát az alábbiaképpen:

		Közösség nyereményei	
		Fizet	Nem fizet
Egyén nyereményei	Fizet	1; 1	-0,8; 0,2
	Nem fizet	1,8; 0,8	0; 0

Forrás: Hardin 1998: 193; Orbán 2006: 19.

A modellben egy tíz főből álló csoport tagjai az erőforrásaik kétszeresét érő kollektív jószág létrehozására tesznek kísérletet (Hardin 1998: 193-195; Orbán 2006: 18-19), azonban a törekvés kudarcba fullad, mert minden *racionalis* egyéni szereplő domináns stratégiája a dezertálás; az együttműködés megtagadása, mivel egyéni hasznát ekkor képes maximalizálni (potyautas probléma)⁵. Az ilyen helyzetek megoldása alapvetően kétféleképpen történhet. A (1.) *külső, intézményesített* megoldások esetében a játék szabályai változnak meg – ami az emberek lehetőségeinek, attitűdjeinek és hitének megváltozását jelenti –, mely változás azonban nem szükségszerűen csoporton kívüli. Ezek lehetnek centralizáltak vagy decentralizáltak, attól függően, hogy a csoport tagjai körében milyen mértékben elterjedt a változtatásra irányuló kezdeményezés⁶. Ebben a tekintetben központosított külső megoldásnak tekinthető mindenek előtt az *állam*⁷, továbbá ide sorolandók a *közösségek*, a *politikai vállalkozók*, a *tulajdonviszonyok egyértelművé tétele*, illetve a *szelektív ösztönzők*. Ezen megoldási lehetőségek közül jelen téma szempontjából elsődleges az *állam* és a *szelektív ösztönzők*. Utóbbi fogalmat Olson vezette be, és jelentőségét szemlélteti, hogy Olson szerint kollektív javak biztosítására egy csoportban „*csak akkor kerül sor, ha a csoport tagjait kényszer vagy bizonyos külső ösztönzők alkalmazásával sikerül rávenni arra, hogy közös érdekeik alapján cselekedjenek*” (Olson 1997: 49). Vagyis a csoporttag-

4 Klasszikusan ilyen szituációt jelenít meg a nyilvános- és magániskolák példája, ahol a gyermekeiket magániskolába küldő szülők – szándékolatlanul – a közoktatás színvonalának további csökkenéséhez járulnak hozzá (Hirschman 1995: 108).

5 A fenti példa tetszőleges N-szereplős helyzetre is kiterjeszthető, ahol minden további együttműködő szereplő vagy oly módon növeli a többiek hasznát, hogy (1.) növeli a rendelkezésre álló közjószág mértékét, avagy (2.) annak valószínűségét növeli, hogy a közjószág egyáltalán létrehozásra kerül (Orbán 2006: 20-21).

6 A kollektív cselekvési szituációk (2.) *belső vagy spontán megoldásai* esetében (az *egoizmus*, *altruizmus*, *kollektívizmus* és *elvhűség* szociálpszichológiai motívumai) nincs szó a játék szabályainak megváltoztatásáról, a kollektív együttműködés önként, külső erő hatása nélkül jön létre (Orbán 2006: 25-39). Ezekkel jelen munka keretében nem foglalkozunk részletesebben.

7 Mely rendelkezik azzal a kényszerítő erővel, aminek révén közös cselekvés alakulhat ki az olyan alapvető közjavak létrehozására mint a társadalmi rend, béke és biztonság.

ok számára bizonyos nem kollektív javakat is biztosítani kell a kollektív javak létrehozásához (Olson 1997: 22).

Megközelítésünkben – a fejlesztéspolitika mint kollektív cselekvés – az a szereplő, mely a szelektív ösztönzőket rendelkezésre bocsátja illetve koordinálja; az állam – mely különféle intézményi technikákat alkalmaz a szelektív ösztönzők allokálásának koordinálására. Az állam szerepvállalásához kapcsolódóan Gordon Tullock mutat rá, hogy az ún. nem privát negatív externáliák közé tartoznak azok az esetek, amikor a *kormány tesz olyat, ami hátrányosan érint egyes csoportokat*. Érdekes módon azonban – Tullock szerint – az ilyen helyzetek éppen akkor állnak elő, amikor a *kormányok igyekeznek megszüntetni egyes externáliákat, és ekkor újabb externáliákat teremtenek* (Tullock 2005: 20)⁸.

2.2. Intézmények, lehetetlenségi tétel, intézményi hatások

Kiemelten fontosnak tartjuk a fejlesztéspolitikai beavatkozások értelmezésekor Jon Elster koncepcióját, aki szerint az intézményeknek két aspektusa különíthető el. Egyrészt egy intézmény vizsgálható mint felnagyított egyén, mely választ, cselekszik és dönt, másrészt pedig mint olyan létező, melyet egyének hoznak létre és működtetnek (Elster 1997: 150)⁹. Utóbbi tekintetben akkor beszélhetünk közös intézményi akaratról illetve (köz)érdekről, ha az intézményt diktatórikusan működtetik. Amennyiben ez nem teljesül, és az intézmény demokratikus elvek szerint működik, a közös érdek illetve akarat kimunkálása az eltérő érdekű egyének – illetve szervezetek, csoportok – miatt problematikus lehet, mely probléma megoldásában gyakran a többségi szavazás sem segít (Elster 1997: 157-159). Ezt a kollektív döntési helyzetet *szavazási paradoxonnak* is nevezik (Bod 2006: 39), s az alábbiaképpen formalizálható:

Opciók Személyek	A	B	C
X	1.	2.	3.
Y	3.	1.	2.
Z	2.	3.	1.

Forrás: Bod 2006: 40.

A fenti modell szereplői (X, Y és Z; értelmes és tájékozott, a közügyekről egyértelmű vélemény kialakítására képes személyek) többségi szavazás révén kívánják eldönteni, hogy mely alternatívát valósítják meg (A, B vagy C). A döntéshozók preferenciarendezésének változatlansága mellett azonban nincs egyértelmű kimenetele a szavazásnak – a többségi akarat szerint $A > B > C > A$. Ezt a dilemmát Kenneth Arrow formalizálta, és lehetetlenségi tételnek nevezte el, melynek értelmében tehát nem hozható létre olyan jóléti függvény, amely a társadalom minden egyes tagjának preferenciáit tükrözné, és amellet konzisztens döntést eredményezne (Bod 2006: 40).

8 Az ilyen extern hatások esetében például egy állami intézkedés egy kisebbségre nézve járhat negatív hatásokkal (a többség többletköltséget kényszerít a kisebbségre). Vagy az adott kormány területi fennhatóságán kívüliekre (ebben az értelemben például Irak bombázása externália a szerző szerint) ró terheket (Tullock 2005: 14).

9 Az intézményekkel kapcsolatban lásd továbbá: North 1990.

A fejlesztéspolitikai intézményrendszer egyrészt tehát valamilyen módon megalkotja a főbb fejlesztési irányvonalakat és célokat, s valamiképpen ösztönzi ezen célok megvalósítását. Jelen munka szempontjából a fontos probléma az utóbbi, ösztönzés kérdése¹⁰.

Amennyiben a megvalósítandó célok – melyek különféle fejlesztési koncepciókban, dokumentumokban formalizálódnak (pl. Nemzeti Fejlesztési Terv) – mint valamiféle népakarat, nemzeti érdek (Elster 1997: 157) rendelkezésre állnak, azok megvalósítására való törekvés több kimenetelt is eredményezhet. Amint Elster fogalmaz: *„amikor az intézmények befolyásolják az emberek jólétét, akkor vagy mindenkinek a helyzetét javítják, vagy egyeseket javítják mások kárára, vagy mindenkiet rontják.”* (Elster 1997: 153) Emellett továbbá a megvalósítani kívánt cél meg-
hiúsulhat vagy más, nem szándékolt mellékhatásokkal is járhat, amennyiben az intézmény nem képes előre látni döntésének másod- vagy harmadfokú hatásait (Elster 1997: 155).

A területi egyenlőtlenségek mérséklését, felszámolását célzó intézményrendszer – feltételezett és általunk empirikusan vizsgálni kívánt – nem szándékolt hatása az alábbiakban írható le a fejlesztéspolitikai intézkedések hatásának vizsgálatára kidolgozott elméleti fogalomkerettel (Bartus-Lannert-Moksony-Németh-Papp-Szántó 2005: 6-9):

	$a \rightarrow A \rightarrow X$	helyett	$a \rightarrow A_1 \rightarrow a_1$
ahol			
X –	az elérendő fejlesztéspolitikai célkitűzés (a területi egyenlőtlenségek csökkentése mint kollektív jószág)		
a – X	megvalósításának feltételezett lehetséges eszköze (szelektív ösztönzők működtetése)		
A –	olyan empirikus szabályszerűség, mechanizmus, mely szerint a eszköz feltételezhetően alkalmas X megvalósítására		
a_1 –	az egyes eszközök alkalmazása mellett fellépő mellékhatás		
A_1 –	az a_1 mellékhatás létrejöttéhez vezető empirikus szabályszerűség, mechanizmus		

Azaz

a eszközzel, A mechanizmus révén X nem jön létre, hanem a eszközzel, A_1 mechanizmus révén a_1 mellékhatás jön létre, vagyis a folyamat *célellentétes*¹¹ (Szántó 2006: 24).

A dolgozatban a fenti elméleti-koncepcionális szemléletmódot alkalmazva vizsgáljuk a fejlesztéspolitikai intézményi hatásokat, bevonva az elemzésbe azokat az *intézményi minősítéseket*, amiket a fejlesztéspolitikai döntésekkor figyelembe vesznek. Ily módon egyfajta intézményelvű szemléletmód érvényesítésére törekszünk.

10 Bár kétségtelen, hogy vizsgálatra érdemes volna, hogy vajon milyen mechanizmus révén történik meg a fejlesztési prioritások meghatározása, ki és hogyan dönti el, hogy mibe ruházzon be az állam (pl. a területfejlesztés vonatkozásában pólus-típusú fejlesztés avagy kohéziós felzárkóztatás?). Lásd ehhez: *„Ha az állam nem tud mindenki kedvére tenni, akkor kiválasztja azokat, akiknek jó lesz kedveznie.”* (Jasay 2002: 133)

11 A célellentétes következményekről lásd továbbá: Elster 1997: 100-101.

3. Módszertan

3.1. Adatbázis és változók bemutatása

3.1.1. Függő változók

Az elemzés alapjául szolgáló adatok a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség tájékoztatási adatbázisának (Jelentéskészítő és Lekérdező Keretrendszer¹²) a 2004-2006-os tervezési időszak (Nemzeti Fejlesztési Terv) területi jelentéseiből származnak (letöltés ideje: 2009. április 2.)¹³. A vizsgálatban használt adatbázis – néhány adminisztratív információn kívül (pl. települések száma, lakónépesség) – a Dél-Alföldi Régió kistérségeinek¹⁴ a területfejlesztésben való sikerességének alábbi mutatóit tartalmazza:

Eredeti függő változó megnevezése	Mértékegység	Mérési szint
Beérkezett pályázatok száma	db	arány
Igényelt támogatási összeg	Ft	arány
Támogatott pályázatok száma	db	arány
Megítélt támogatási összeg	Ft	arány
Beérkezett pályázatok közül ROP ¹⁵	db	arány
Támogatott pályázatok közül ROP	db	arány
Beérkezett pályázatok közül AVOP ¹⁶	db	arány
Támogatott pályázatok közül AVOP	db	arány
Igényelt támogatási összeg ROP	Ft	arány
Megítélt támogatási összeg ROP	Ft	arány
Igényelt támogatási összeg AVOP	Ft	arány
Megítélt támogatási összeg AVOP	Ft	arány

12 Forrás: <http://bir.nfu.hu/emir/oi/stat/>

13 Természetesen tudjuk, hogy az ilyen típusú kutatások; a meglévő statisztikák (másod)elemzése legalábbis terhes lehet bizonyos torzító – hatalmi – tényezőktől. Ennek kapcsán mindenképpen fontosnak tartjuk Gyáni Gábornak a témába vágó gondolatát (Gyáni 2002: 30-35), különösen: „a statisztikai adat maga is egy adott korhoz, konkrét időhöz kötött diskurzusnak a megnyilvánulása; olyasmí tehát, ami a diskurzusok foucault-i rendjében a hatalmi technikák körébe tartozik” Gyáni 2002: 31. Hasonló kérdéseket (is) érint: Pászka 2007.

14 A régió fogalmával, a területfejlesztésben játszott szerepével kapcsolatban lásd: Horváth 2001, Forman 2000, Pászka 2006.

15 A Regionális Operatív Programok keretében történt fejlesztéseket azért vizsgáljuk külön is, mert ezen operatív program esetében kiemelten fontos cél a területi kiegyenlítés.

16 Az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Programok keretében történt fejlesztéseket azért vizsgáljuk külön is, mert a kistérségek között az intézményi szabályozás tekintetében különbséget tehetünk vidékfejlesztési és nem vidékfejlesztési térségek szerint. Lásd alább: Magyarázó változók bemutatása.

Ezen alapvető adatok, információk révén további – a pályázati rendszerben való sikerességet egy összesített arányszámban mérő – mutatószámokat konstruáltunk, az alábbiaképpen:

$$\frac{\text{Realizált fejlesztés mértéke}}{\text{Szándékolt fejlesztés mértéke}} = \frac{X_i}{X_1}$$

(pl. támogatott pályázatok száma) = (pl. a támogatott pályázatok számának aránya az összes beadott pályázathoz képest)

(pl. beérkezett pályázatok száma)

Ezen képlet analógiájára az alábbi konstruált függő változókat hoztuk létre:

Konstruált függő változó megnevezése	Mértékegység	Mérési szint
A támogatott pályázatok számának aránya az összes beadott pályázathoz képest	%/proporció	arány
Megítélt támogatás (Ft) aránya az összes igényelt támogatáshoz képest	%/proporció	arány
Támogatott ROP-pályázatok aránya	%/proporció	arány
Támogatott AVOP pályázatok aránya	%/proporció	arány
ROP-ban megítélt támogatás (Ft) aránya az összes ROP-ban igényelt támogatáshoz képest	%/proporció	arány
AVOP-ban megítélt támogatás (Ft) aránya az összes AVOP-ban kérthez képest	%/proporció	arány

A fenti függő változók felhasználásával alkotunk tehát képet arról, hogy milyen intézményi hatások figyelhetők meg a Dél-Alföldi Régió területfejlesztési politikájában.

3.1.2. Magyarázó változók

Az intézményi hatások megragadására szolgáló változók kialakításához a fejlesztéspolitika vonatkozó két rendeletét használjuk fel – így módon viszünk be az elemzésben egyfajta intézményi szemléletmódot:

1. A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek¹⁷ jegyzékéről szóló 64/2004-es (IV. 15.) kormányrendelet¹⁸ a területfejlesztés szempontjából kedvezményezett statisztikai vonzáskörzetek között három csoportot állapít meg az elmaradottság okai alapján tipizálva: (1.) *társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek*¹⁹, (2.) *ipari szerkezetátalakítás térségei*²⁰; (3.) vidékfej-

17 Az Európai Unió területfejlesztési politikájában a kedvezményezett térségek szerepére vonatkozóan lásd: Horváth 2001.

18 Hozzáférhető az Interneten, például: <http://www.nfu.hu/doc>

19 Melyek esetében a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szóló 24/2001. (IV. 20.) OGY határozat 3. számú mellékletében meghatározott mutatórendszer alapján kialakított komplex mutató az országos átlaggal azonos vagy attól elmarad.

20 Mely területek esetében az iparban foglalkoztatottak aránya 1990-ben meghaladta az országos átlag másfélszeresét, továbbá az iparban foglalkoztatottak arányának csökkenése 1990-1999 között, valamint a munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta.

lesztési térségek²¹. A rendeletben az elmaradottság mértéke szempontjából megkülönböztetnek *leghátrányosabb helyzetű*²², illetve *hátrányosabb helyzetű*²³ kistérségeket.

Az elemzés során mindösszesen a kedvezményezett/nem kedvezményezett, illetve vidékfejlesztési/nem vidékfejlesztési kistérség dichotómiát használjuk.

2. A 7/2003. (I. 14.) Korm. rendelet²⁴ a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről elnevezésű dokumentum tartalmazza az elmaradott települések besorolását²⁵.

A fejlesztési sikeresség és az elmaradott települések előfordulása közötti esetleges kapcsolat vizsgálatának egyik módja lehetne, hogy összehasonlítjuk az elmaradott települések száma és a fejlesztési projektek száma illetve megszerzett támogatás közötti összefüggést. Ekkor azonban fennáll annak a veszélye, hogy torzított eredményeket kapunk, mivel kistérségenként a települések száma eltérő, így az abszolút számok használata félrevezető. Ezen hibalehetőség kiküszöbölésére új mutatót (X) vezettünk be, mely a kistérség kedvezményezett településeinek arányát méri a kistérség összes településéhez képest, az alábbiaképpen:

$$\frac{\text{kedvezményezett települések száma}}{\text{összes település száma}} = X$$

A képlet alapján kapott X érték a vizsgált kistérség elmaradottságáról ad képet. A mutató 0 és 1 között vehet fel értékeket (proporció), ahol a 0 érték jelöli azt, hogy a kistérség települései között nincsen elmaradott, az 1 érték pedig arra utal, hogy a kistérség minden egyes települése kedvezményezett – azaz elmaradott²⁶.

A felhasznált rendeletek alapján a magyarázó változók az alábbiak:

Magyarázó változó megnevezése	Mértékegység	Mérési szint
Kedvezményezett kistérség avagy sem	0/1	dummy
Vidékfejlesztési kistérség avagy sem	0/1	dummy
Kedvezményezett települések aránya	%/proporció	arány

21 Ahol a terület népességének kevesebb, mint 50%-a él 120 fő/km²-nél magasabb népsűrűségű településen, az 1990. évi népszámláláskor az országos vidéki átlagot meghaladó volt a mezőgazdasági foglalkoztatottság aránya, az országos átlag alatt van az egy főre jutó személyi jövedelemadó alap, továbbá a munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta.

22 A térségek komplex mutatója nem éri el Budapest komplex mutatójának 60%-át.

23 Azon kedvezményezett kistérségek, melyek nem tartoznak a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé.

24 Forrás például: http://www.esf.hu/sa/program/jogszabalyok/tamog/7_2003_KormRend.pdf

25 Ezen információkat a Dél-Alföldi Régió kistérségei esetében külön adatbázisban gyűjtöttük és rögzítettük, majd az elemzési adatbázisban szerepeltettük.

26 Megjegyzendő, hogy természetesen az X értéket 100-zal beszorozva százalékos értékeket kapnánk, ebben az esetben azonban egyes statisztikai eljárások mutatói (különösen a lineáris regresszió B együtthatói) nehezebben értelmezhetők a függő változókra.

Az intézményi szabályozástól azt várjuk, hogy a kedvezményezett kistérségeket illetve településeket jobb helyzetbe hozza a fejlesztéspolitikai sikeresség tekintetében – pontosabban csökkenti elmaradottságukat, versenyhátrányukat²⁷.

3.2. Alkalmazott adatelemzési eljárások

A változók közötti összefüggések vizsgálatára átlagok összehasonlítását és korrelációs számítást alkalmazunk, illetve lineáris regressziós eljárást használunk – utóbbit azért, mivel biztosítja a változók közötti kapcsolat egy mutatóban való kifejezhetőségét és egyértelműségét (Moksony 2006: 54).

Az átlagok összehasonlítása – illetve annak vizsgálata, hogy az intézményi szabályozás milyen hatást gyakorol a forrásallokációra – elvégezhető a kísérleti és kontrollcsoport összehasonlításának logikáján alapuló úgynevezett '*non-equivalent control group design*' eljárással (lásd ehhez: Moksony 2005: 68)²⁸. Az eljárás logikája az alábbiaképpen szemléltethető (X – beavatkozás; O – megfigyelés):

X O	→	Kísérleti csoport
O	→	Kontroll csoport

Ily módon összehasonlítható, hogy az egyes elmaradott (kedvezményezett) illetve nem elmaradott (nem kedvezményezett) kistérségekben mekkora volt például a megszerzett támogatások mértéke, illetve a projektek száma.

A kutatás során kizárólag a Dél-Alföldi Régió kistérségeinek vonatkozásában igyekszünk következtetéseket levonni, s ezen megfigyelési egységek tekintetében a teljes populációt megfigyeljük. Mintavételre tehát nem kerül sor, a kapott adatok illetve összefüggések a teljes vizsgált sokaságra vonatkoznak, további általánosításra nem törekszünk. Így a statisztikai adatok értelmezése során a szignifikancia értékek vizsgálatától eltekintünk.

²⁷ Ez legalább két módon történhet: (1.) ugyanakkora (ugyanannyi) projektet kevesebb önerőből valósít meg egy kedvezményezett pályázó (a magasabb támogatási arány révén); (2.) ugyanakkora önerő megléte esetén nagyobb (több) projektet tud megvalósítani a kedvezményezett pályázó. Mivel az adatbázisban nem rendelkezünk projekt-szintű információkkal, csupán kistérségi szinten aggregált adatokkal, pusztán az utóbbi kérdéskör körülményeire van lehetőségünk.

²⁸ Hivatkozás a szerző előzetes engedélyével.

4. Adatelemzés

4.1. Kedvezményezett kistérségek szerinti elemzés

Elsőként vizsgáljuk meg a pályázati rendszerben való szereplést mérő eredeti függő változók átlagértékeit aszerint, hogy elmaradott vagy nem elmaradott²⁹ kistérségről van szó. A változók főbb mutatóit az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

Kistérségek közötti különbségek a pályázati sikeresség tekintetében

(a mutatók megnevezése alatt zárójelben feltüntetve: teljes minta átlag és szórás;
rövidítések: 0=nem kedvezményezett, 1=kedvezményezett kistérségek; CS.H.=csoporthányad
os:kedvezményezett/nem kedvezményezett kistérségek)

Mutató		Átlag	Szórás	CS.H.
Beérkezett pályázatok száma (db) (240,04; 230,40)	0	370,50	322,85	0,41
	1	153,07	61,10	
Igényelt támogatási összeg (Ft) (8829803573,88; 7124004023,91)	0	13 915 676 070,90	8 392 515 281,02	0,39
	1	5 439 221 909,20	3 306 097 552,51	
Támogatott pályázatok száma (db) (119,20; 109,86)	0	180,90	151,86	0,43
	1	78,07	36,51	
Megítélt támogatási összeg (Ft) (4119262466,12; 3955376728,54)	0	6 575 977 736,30	4 850 806 511,57	0,38
	1	2 481 452 286,00	2 123 278 718,98	
Beérkezett pályázatok közül ROP (db) (12,88; 10,27)	0	15,70	14,11	0,70
	1	11,00	6,59	
Támogatott pályázatok közül ROP (db) (3,48; 3,29)	0	4,40	4,67	0,65
	1	2,87	1,88	
Igényelt támogatási összeg ROP (Ft) (2129891561,76; 1478937985,66)	0	2 560 687 439,00	1 749 288 434,26	0,72
	1	1 842 694 310,27	1 249 600 122,81	
Megítélt támogatási összeg ROP (Ft) (715497835,60; 655269275,57)	0	899 783 503,00	803 015 279,80	0,66
	1	592 640 724,00	530 198 466,06	

A táblázat alapján például megállapítható, hogy a beérkezett pályázatok száma tekintetében jelentős különbség van az elmaradott és nem elmaradott kistérségek között: a nem elmaradott kistérségekben átlagosan 370,5 pályázatot adtak be a 2004-2006-os időszakban, míg az elmaradott kistérségek esetében átlagosan jóval kevesebbet; 153,07-et. A csoportátlagokhoz tartozó szórásértékek mellett a táblázat utolsó oszlopában kiszámítottunk egy szemléletes mutatót, mely a csoportátlagok hányadosát jeleníti meg. Egész pontosan azt jelzi, hogy hányszorosa az

²⁹ A továbbiakban az elemzés során az elmaradott illetve a kedvezményezett kistérség/település kifejezéseken ugyanazt értjük: olyan területi egységeket, melyeket a fejlesztéspolitikában (valamilyen szempont szerint) elmaradottnak tekintenek, ezért intézményes megoldásokkal kedvezményezettként igyekeznek kezelni.

elmaradott régiókban mért átlagérték a nem elmaradott régiókban mért átlagértéknek³⁰. Ezen mutató révén rendkívül egyszerűen képet kaphatunk arról, hogy milyen lényeges különbségek tapasztalhatók a kistérségek között.

A legjelentősebb eltérés a csoportok között a megítélt támogatási összeg tekintetében figyelhető meg: itt az elmaradott kistérségek 0,38-szor kisebb átlagos támogatásban részesültek. A mutató értéke a Regionális Operatív Programok keretében igényelt támogatási összeg esetében közelíti meg leginkább az 1-et (0,72), így ezen változó esetében mutatható ki legcsekélyebb mértékű leszakadás. Ami viszont jelzésértékű, hogy minden vizsgált változó esetében a csoport-hányados értéke 1 alatt marad, vagyis *az elmaradott kistérségek rendre rosszabbul teljesítenek*.

A megfigyelt különbségekről, illetve az intézményi szabályozás hatásáról képet alkothatunk lineáris regresszió segítségével is. Ennek ugyanis előnye, hogy használatával pontosan mérhetjük az intézményi szabályozás hatását: dummy kódolást alkalmazva magyarázó változóként szerepeltetjük a modellben, hogy kedvezményezett ($X_1=1$) vagy nem kedvezményezett ($X_1=0$) kistérségről van-e szó. Ekkor az X_1 változó együtthatója azt fogja mutatni, hogy milyen irányban és mennyivel változik a függő változó (Y) értéke, ha a nem kedvezményezett kistérségektől a kedvezményezettek felé lépünk (lásd ehhez: Moksony 2006: 67).

Ezt az eljárást a konstruált függő változókra alkalmazzuk – mégpedig oly módon, hogy a lakónépesség mint lehetséges alternatív magyarázat (pl. eltérő népesség esetén azonos mértékű (összegű) fejlesztési forrás másként értékelendő) kiküszöbölésére egy kontrollváltozós modellt is lefuttatunk³¹. Az eredményeket az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

Az intézményi szabályozás hatásának vizsgálata lineáris regresszió elemzéssel

(a B együtthatók értékei alatt zárójelben a standard hiba; rövidítések: Y=függő változó;

E.M.=eredeti modell, K.V.M.=kontrollváltozós modell; B_0 =konstans, B_1 =magyarázó változó együtthatója, B_2 =kontrollváltozó (lakónépesség) együtthatója)

Y	Modell	B_0	B_1	B_2
A támogatott pályázatok számának aránya az összes beadott pályázathoz képest	E.M.	0,4968 (0,0228)	0,0009 (0,0294)	-
	K.V.M.	0,4964 (0,0390)	0,0011 (0,0345)	0,0000 (0,0000)
Megítélt támogatás (Fr) aránya az összes igényelt támogatáshoz képest	E.M.	0,4631 (0,0480)	-0,0410 (0,0619)	-
	K.V.M.	0,4169 (0,0812)	-0,0161 (0,0717)	0,0000 (0,0000)

30 A mutató nevezetes értéke 1 – ez a csoportátlagok azonosságát jelenti. A mutató értéke minél távolabb van ezen értéktől (negatív nem lehet), annál lényegesebb különbség van a csoportok között.

31 A nem véletlen alternatív magyarázatok kiküszöbölésének mikéntjét, illetve a kontrollváltozós modellek lényegét illetően lásd: Moksony 2006: 152-167.

Y	Modell	B ₀	B ₁	B ₂
Támogatott ROP-pályázatok aránya	E.M.	0,3203 (0,0641)	-0,0856 (0,0827)	-
	K.V.M.	0,3037 (0,1096)	-0,0766 (0,0969)	0,0000 (0,0000)
ROP-ban megítélt támogatás (Ft) aránya az összes ROP-ban igényelt támogatáshoz képest	E.M.	0,3945 (0,0789)	-0,1070 (0,1019)	-
	K.V.M.	0,3871 (0,1351)	-0,1030 (0,1194)	0,0000 (0,0000)

Az egyes modellek esetében az intézményi hatás tisztán látható – a támogatott pályázatok számának arányát vizsgálva például az eredeti modell esetében a függő változó átlagértéke 49,68% (B₀), vagyis a nem elmaradott kistérségek esetében átlagosan a beadott pályázatok felét támogatták, s ha áttérünk a kedvezményezett kistérségek csoportjába, akkor a változó átlaga 0,09%-kal nő (B₁). Lényegében tehát nincs különbség a kistérségek két csoportja között: a B₀ és B₁ együtthatók összege – azaz a függő változó értékének átlaga, ha a magyarázó változó értéke egyenlő 1; vagyis az elmaradott kistérségek esetében (lásd ehhez: Moksony 2006: 67) – 49,77%. A kontrollváltozós modell alapvetően azonos eredményt mutat.

A táblázatban tehát a leginformatívabb mutató a B₁ érték, mely többnyire *negatív* (illetve az első változó esetében elenyésző mértékben pozitív). Abszolút értékben a legmagasabb az együttható a ROP-ban megítélt támogatás esetében: itt 10,7%-kal kisebb a sikerességi mutató az elmaradott kistérségek esetében. A kontrollváltozónak nincs sem önálló, sem lényegi módosító hatása egyik modell esetében sem.

Megállapítható tehát, hogy a kedvezményezett (elmaradott) kistérségek rosszabb mutatókkal rendelkeznek a nem elmaradott kistérségekhez képest, vagyis *az intézményi szabályozás nem hozza jobb helyzetbe a kistérségeket*.

4.2. Kedvezményezett vidékfejlesztési kistérségek szerinti elemzés

A következőkben az intézményi szabályozás egy másik oldalát vizsgáljuk meg: arra keresünk választ, hogy a vidékfejlesztési térségként való intézményi besorolás erőteljesebb pozíciót biztosít-e a kistérségek számára a kifejezetten a vidék- és agrár célú fejlesztések (AVOP) elnyerése terén. Az elemzési eljárások tekintetében az előzőek analógiájára járunk el: elsőként az eredeti függő változókat hasonlítjuk össze:

Kistérségek közötti különbségek a pályázati sikeresség tekintetében
 (a mutatók megnevezése alatt zárójelben feltüntetve: teljes minta átlag és szórás;
 rövidítések: 0=nem vidékfejlesztési, 1= vidékfejlesztési kistérségek;

Mutató		Átlag	Szórás	CS.H.
Beérkezett pályázatok közül AVOP (db) (83,04; 40,38)	0	88,80	50,10	0,89
	1	79,20	33,79	
Támogatott pályázatok közül AVOP (db) (50,68; 23,74)	0	51,70	24,34	0,97
	1	50,00	24,18	
Igényelt támogatási összeg AVOP (Ft) (1633149249,80; 1059447579,09)	0	2 017 305 663,30	1 335 799 644,64	0,68
	1	1 377 044 974,13	775 492 996,75	
Megítélt támogatási összeg AVOP (Ft) (982606361,72; 589555094,03)	0	1 178 452 305,30	559 099 678,77	0,72
	1	852 042 399,33	590 956 391,67	

A vidékfejlesztési és nem vidékfejlesztési kistérségek közötti különbséget ebben az esetben is a táblázat utolsó oszlopában kiszámított csoporthányadosok jelenítik meg a legeggyértelműbben. Áttekintve ezen mutatókat, legjelentősebb különbség az AVOP projektek keretében igényelt támogatási összeg tekintetében mutatható ki: a vidékfejlesztési térségek a nem vidékfejlesztési térségek által igényelt átlagos támogatásnak csak 0,68-ad részére adtak be pályázatot. Vagyis *a vidékfejlesztési kistérségek összességében kisebb mértékben (összegeben) pályáztak vidékfejlesztési célú forrásokra.*

Azonban az összes változó tekintetében a csoporthányados értéke 1 alatt marad, melynek alapján megállapítható, hogy *a vidékfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségek rendre rosszabbul teljesítenek a nem vidékfejlesztési kistérségekhez képest a vidékfejlesztési célú pályázatok terén (!).*

Az intézményi szabályozás fogyatékoságát a lineáris regresszió elemzés alább közölt modelljei is alátámasztják:

Az intézményi szabályozás hatásának vizsgálata lineáris regresszió elemzéssel

A B együtthatók értékei alatt zárójelben a standard hiba; rövidítések: Y=függő változó; E.M.=eredeti modell, K.V.M.=kontrollváltozós modell; B_0 =konstans, B_1 =magyarázó változó együtthatója, B_2 =kontrollváltozó (lakónépesség) együtthatója

Y	Modell	B_0	B_1	B_2
Támogatott AVOP pályázatok aránya az összes AVOP-pályázathoz képest	E.M.	0,6103 (0,0316)	0,0044 (0,0408)	-
	K.V.M.	0,6034 (0,0541)	0,0081 (0,0478)	0,0000 (0,0000)
AVOP-ban megítélt támogatás (Ft) aránya az összes AVOP-ban kérthez képest	E.M.	0,6301 (0,0418)	-0,0373 (0,0540)	-
	K.V.M.	0,6729 (0,0706)	-0,0603 (0,0625)	0,0000 (0,0000)

Az a tény, hogy egy elmaradott kistérséget vidékfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségnek minősítenek, *nem növeli számottevően az agrár- és vidékfejlesztési célú projektek lehívásának sikerességét*. Hiszen a sikeres pályázatok aránya tekintetében 0,44%-os növekedés figyelhető meg (vagyis a nem vidékfejlesztési kistérségek sikerességi mutatója 61,03%, a vidékfejlesztési térségeké pedig 61,47 – lényegében változatlan), a támogatási arány tekintetében pedig 3,73%-os *csökkenés* mutatható ki. A kistérségek lakosságszáma szerint kontrollált modellek eredményei – az előző elemzéssel egybehangzóan – sem térnek el az eredeti modellektől (bár a megítélt támogatási arány esetében a különbség még kiéleződik).

A fenti elemzésekből megállapítható tehát, hogy *a vidékfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségek szerinti különbségtétel tekintetében sem beszélhetünk az intézményi szabályozás kiegyenlítő hatásáról*.

4.3. Kedvezményezett települések aránya szerinti elemzés

Az intézményi szabályozás hatásáról képet alkothatunk a dolgozat korábbi részében másodikként bemutatott rendelet által hordozott információ elemzésbe való beemelése révén is: a kedvezményezett (vagyis elmaradott) települések száma, pontosabban aránya milyen hatással van a fejlesztési sikerességre.

Elsőként az alapvető tendenciák áttekintésére korrelációs számítást alkalmazunk, mely pusztán a vizsgált változók közötti kapcsolat megragadására alkalmas. Az alábbi táblázatban egyszerűre közöltük az eredeti és a konstruált függő változókkal mért kapcsolatokat erősségét:

Korrelációs értékek	Elmaradott települések aránya (%)		Magyarázó változó
Magyarázó változó			Konstruált függő változók
Eredeti függő változók			
Beérkezett pályázatok száma (db)	-0,51	-0,08	A támogatott pályázatok számának aránya az összes beadott pályázathoz képest
Támogatott pályázatok száma (db)	-0,52		
Igényelt támogatási összeg (Ft)	-0,63	-0,13	Megítélt támogatás (Ft) aránya az összes igényelt támogatáshoz képest
Megítélt támogatási összeg (Ft)	-0,57		
Beérkezett pályázatok közül ROP (db)	-0,39	0,02	Támogatott ROP-pályázatok aránya
Támogatott pályázatok közül ROP (db)	-0,40		
Beérkezett pályázatok közül AVOP (db)	-0,22	-0,27	Támogatott AVOP pályázatok aránya
Támogatott pályázatok közül AVOP (db)	-0,28		
Igényelt támogatási összeg ROP (Ft)	-0,50	0,00	ROP-ban megítélt támogatás (Ft) aránya az összes ROP-ban igényelt támogatáshoz képest
Megítélt támogatási összeg ROP (Ft)	-0,37		
Igényelt támogatási összeg AVOP (Ft)	-0,12	-0,12	AVOP-ban megítélt támogatás (Ft) aránya az összes AVOP-ban kérthez képest
Megítélt támogatási összeg AVOP (Ft)	-0,18		

Az eredmények alapján megfogalmazható, hogy az eredeti függő változók tekintetében egyértelműen negatív hatással van az elmaradott települések aránya: a korreláció értéke rendre negatív, vagyis az *elmaradott települések arányának növekedése csökkenti a fejlesztéspolitikai sikerességet*. A legjelentősebb összefüggés az igényelt támogatási összeg esetében figyelhető meg; itt a korreláció értéke $|0,63|$.

A konstruált függő változók tekintetében az összefüggés sokkalta gyengébb, azonban lényegében változatlan, hiszen ebben az esetben sem beszélhetünk arról, hogy a kedvezményezett települések arányának növekedése számottevően növelné a pályázati sikerességet.

Végezetül vizsgáljuk meg ezen intézményi szabályozás esetében is a lineáris regresszió elemzés eredményeit. A konstruált függő változók esetében számított regressziós modellek eredményeit az alábbi táblázatban összegezzük – külön feltüntetve a kontrollváltozós modelleket:

Az intézményi szabályozás hatásának vizsgálata lineáris regresszió elemzéssel

A B együtthatók értékei alatt zárójelben a standard hiba; rövidítések: Y=függő változó; E.M.=eredeti modell, K.V.M.=kontrollváltozós modell; B_0 =konstans, B_1 =magyarázó változó (kedvezményezett települések proporcionális aránya) együtthatója, B_2 =kontrollváltozó (lakónépesség) együtthatója

Y	Modell	B_0	B_1	B_2
A támogatott pályázatok számának aránya az összes beadott pályázathoz képest	E.M.	0,5052 (0,0282)	-0,0177 (0,0545)	-
	K.V.M.	0,5140 (0,0488)	-0,0262 (0,0676)	0,0000 (0,0000)
Megítélt támogatás (Ft) aránya az összes igényelt támogatáshoz képest	E.M.	0,4707 (0,0595)	-0,0722 (0,1150)	-
	K.V.M.	0,4120 (0,1020)	-0,0152 (0,1411)	0,0000 (0,0000)
Támogatott ROP-pályázatok aránya	E.M.	0,2618 (0,0813)	0,0162 (0,1570)	-
	K.V.M.	0,1650 (0,1385)	0,1102 (0,1917)	0,0000 (0,0000)
Támogatott AVOP pályázatok aránya	E.M.	0,6557 (0,0378)	-0,0961 (0,0731)	-
	K.V.M.	0,6968 (0,0646)	-0,1360 (0,0894)	0,0000 (0,0000)
ROP-ban megítélt támogatás (Ft) aránya az összes ROP-ban igényelt támogatáshoz képest	E.M.	0,3301 (0,1002)	0,0004 (0,1936)	-
	K.V.M.	0,2366 (0,1718)	0,0913 (0,2378)	0,0000 (0,0000)
AVOP-ban megítélt támogatás (Ft) aránya az összes AVOP-ban kérthez képest	E.M.	0,6328 (0,0520)	-0,0563 (0,1005)	-
	K.V.M.	0,6886 (0,0889)	-0,1105 (0,1231)	0,0000 (0,0000)

Az eredmények áttekintésekor ebben az esetben is a B_1 értékekre érdemes figyelmet fordítani. Azonban mivel a magyarázó változó az elmaradott települések proporcióban megadott aránya, ezek értelmezése az alábbiaképpen történik (az első sor alapján): a támogatott pályázatok számának aránya azon kistérségek esetében, melyekben nincs egyetlen elmaradott település sem

50,52%. Ez az arány 1,17%-kal csökken, ha minden település kedvezményezett a kistérségben³². A B₁ együttthatók – a Regionális Operatív Programokra vonatkozó mutatók kivételével – negatívak, mely tendencia a kontrollált modellek esetében sem változik, vagyis a *kedvezményezett települések aránya* – a mutatók többsége esetében – *csökkenti a pályázati sikerességet*. A ROP-projektek esetében – különösen a kontrollált modelleknél – pozitív hatás figyelhető meg. Ezt okozhatja az, hogy ezen projektek esetében valóban előnyben részesülnek a kedvezményezett települések, azonban az összefüggés pontos értelmezését meglehetősen bizonytalanná teszi, hogy (1.) a kistérségek között óriási különbségek vannak (ezt mutatják a rendkívül magas standard hibák), valamint hogy (2.) az elemzés korábbi fázisában; a kedvezményezett/nem kedvezményezett különbségtétel szerinti számításoknál éppen a ROP-ban megítélt támogatás esetében volt kimutatható a legjelentősebb kontraproduktív hatás.

Összességében a korrelációs számítás és a lineáris regresszió elemzés eredményei is azt látszanak alátámasztani, hogy a *kedvezményezett települések (mint intézményi szabályozás) aránya (is) csökkenti a fejlesztéspolitikai sikerességet*.

5. Összegzés

A fentiekben arra kíséreltünk meg választ adni, hogy kimutatható-e valamiféle célellentétes hatás a fejlesztéspolitika intézményi szabályozásában. Az adatelemzés során az alábbi összefüggéseket tártuk fel a Dél-Alföldi Régió vonatkozásában: (1.) az elmaradott kistérségek rosszabbul teljesítenek, mint a nem elmaradottak, és az intézményi szabályozás nem hozza jobb helyzetbe a kedvezményezett kistérségeket. (2.) A vidékfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségek rosszabbul teljesítenek a nem vidékfejlesztési kistérségekhez képest a vidékfejlesztési célú pályázatok terén, és a vidékfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségek szerinti különbségtétel tekintetében sem beszélhetünk az intézményi szabályozás kiegyenlítő hatásáról. (3.) Az elmaradott (kedvezményezett) települések (mint intézményi szabályozás) arányának növekedése csökkenti a fejlesztéspolitikai sikerességet. Ezen tapasztalatok alapján megfogalmazható, hogy az intézményi szabályozás révén nem sikerül teljesíteni azt az elvárást, hogy a kedvezményezett kistérségek, települések elmaradottsága, versenyhátránya csökkenjen. Azaz nem zárható ki, hogy ez a folyamat célellentétes.

Irodalom

- BARTUS TAMÁS–LANNERT JUDIT–MOKSONY FERENC–NÉMETH SZILVIA–PAPP Z. ÁTTILA–SZÁNTÓ ZOLTÁN (2005): *A fejlesztéspolitikai intézkedések társadalmi hatásainak vizsgálata*. Budapest: TÁRKI Rt. Forrás: www.tarki.hu, www.fejlesztepolitika.gov.hu Letöltve: 2006. 11. 14.
- BOD PÉTER ÁKOS (2006): *Bevezetés a gazdaságpolitikába*. Budapest: Aula Kiadó
- ELSTER, JON (1997): *A társadalom fogaskerekei*. Budapest: Osiris Kiadó
- FORMAN BALÁZS (2000): *Regionális politika az Európai Unióban*. Budapest: VÁTI

³² Mivel a statisztika proporcióra került kiszámításra, ez a megállapítás természetesen egyenértékű azzal, hogy ha 1%-kal (10%-kal) nő az elmaradott települések aránya a kistérségben, akkor 0,0117%-kal (0,117%-kal) csökken a támogatott pályázatok számának aránya.

- GYÁNI GÁBOR (2002): *Történetírás és statisztika: Kapcsolatuk forgandó sorsa*. In Gyáni Gábor: Történetiszdiskurzusok. A múlt ösvényén sorozat. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 22-35.
- HARDIN, RUSSEL (1998): *A kollektív cselekvés mint megegyezéses, N szereplős fogolydilemma*. In Csontos László (vál.): A racionális döntések elmélete. Budapest: Osiris Kiadó-Láthatatlan Kollégium, 191-208.
- HIRSCHMAN, ALBERT O. (1995): *Kivonulás, tiltakozás, hűség. Hogyan reagálnak vállalatok, szervezetek és államok hanyatlására az érintettek?* Budapest: Osiris Kiadó
- HORVÁTH GYULA (2001): *Az Európai Unió strukturális és kohéziós politikája*. In Horváth Gyula (szerk.): Az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának szabályozása. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 13-39.
- JASAY, ANTHONY DE (2002): *Az állam*. Budapest: Osiris Kiadó
- MOKSONY FERENC (2005): *A hatáselemzés módszerei*. In A fejlesztéspolitikai intézkedések társadalmi hatásainak vizsgálata. Budapest: TÁRKI, 41-112. Forrás: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a766.pdf> Letöltve: 2007. június 2.
- MOKSONY FERENC (2006): *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Második kiadás. Budapest: Aula Kiadó
- NORTH, DOUGLASS (1990): *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press
- OLSON, MANCUR (1997): *A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet*. Budapest: Osiris Kiadó
- ORBÁN ANNAMÁRIA (2006): *Community actions for collective goods. An interdisciplinary approach to the internal and external solutions to collective action problems. The case of Hungarian condominiums*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- PÁSZKA IMRE (2006): *A „tér politikája” Európában*. In Pászka Imre: Fordított folyamatok struktúrái. Eszme- és tudástörténeti tanulmányok, esszék. Szeged: Belvedere Meridionale, 325-344.
- PÁSZKA IMRE (2007): *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged: Belvedere Meridionale
- SZÁNTÓ ZOLTÁN (2006): *A társadalomtudományi magyarázat szintjei: módszertani individualizmus és a racionális cselekvés típusai*. In Szántó Zoltán: Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban. Tanulmányok a gazdaságsszociológia és a politikai gazdaságtan néhány kortárs elméleti irányzatáról. Budapest: Helikon Kiadó, 9-37.
- TULLOCK, GORDON (2005): *Public goods, redistribution and rent seeking*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing Limited